BS2615
4.H32

Library of Princeton
OCT 4 1899
Theological Seminary

BS2615
.4.H32

Division........
Section........
No.........

LEMCKE & BUECHNER
812
BROADWAY.
NEW YORK

BASILIDES

ALS GETUIGE VOOR DE

ECHTHEID VAN HET VIERDE EVANGELIE.

MEDEGEDEELD DOOR

D. HARTING.

De opmerkingen, waarvoor ik de aandacht dezer vergadering wensch in te roepen, betreffen den hoofdinhoud van een in de Hoogduitsche taal gesteld en aan den heer Tischendorf opgedragen geschrift van onzen geachten landgenoot den Hoogleeraar Hofstede de Groot. Dat geschrift wekte, reeds dadelijk bij zijne verschijning, de wél verklaarbare belangstelling van een onzer medeleden, die zich daardoor bewogen vond, het in de December-zitting dezer Akademie ter sprake te brengen. Zóó, als 't ware, aan de orde gesteld, heeft het, mijns inziens, op eene voortgezette gedachtenwisseling ook te dezer plaatse aanspraak, en het is om die in te leiden, dat ik mij de vrijheid ga veroorloven, mijne beschouwingen er over mede te deelen. Strekke diezelfde omstandigheid mij tot verschooning, wanneer ik, tot handhaving van een historisch resultaat, dat door de nieuwere kritiek reeds tot de *πεπληροφορήμενα* werd gerekend, misschien het een en ander in het midden zal brengen, waardoor de spreuk op mij toepasselijk wordt: *gnaris cantat* — *ἀείδει ξυνετοῖσιν*.

De titel, door den heer de Groot aan zijn door ons be-

1869

doelden arbeid gegeven *), duidt reeds aanstonds den toeleg aan, om Basilides, het wélbekende hoofd eener kettersch-gnostieke school te Alexandrië, tot een buitengewoon belangrijken getuige, ja den belangrijksten misschien van allen, te maken voor de echtheid der schriften van het N. Testament, inzonderheid van het Evangelie, dat onder den naam van den Apostel Johannes tot ons gekomen is. Niet alleen toch wordt hij daarin als „erster Zeuge für Alter und Autorität Neutestamentlicher Schriften, insbesondere des Johannesevangeliums", aangewezen; maar hem wordt ook een praedikaat gegeven, waarop hij tot hiertoe geacht werd geen recht te hebben, door de bijvoeging: „am Ausgange des Apostolischen Zeitalters." Als bloeitijd van Basilides gold tot heden ongeveer het jaar 125, †) en dat nog niet als uiterste termijn, daar men het, op grond der kerkelijke berichten voor wél bewezen hield, dat zijne werkzaamheid zich tot dicht aan, zoo al niet tot onder de regeering van Antoninus Pius had uitgestrekt. Deze tijdsbepaling echter overschrijdt, op nog al beduidende wijze, de grens door den Groningschen Hoogleeraar gesteld. Loopt het apostolische tijdvak uiterlijk met de regeering van Domitianus ten einde, men kan dan van schrijvers, die gelijktijdig met of pas na de aanvaarding van het bewind door Hadrianus zijn opgetreden, bezwaarlijk beweren, dat zij nog, „am Ausgange", d. i. aan den afloop van dat tijdvak gestaan hebben. Hunne geboorte moge nog daarbinnen vallen; hunne optreding zelve ligt ongetwijfeld te ver daarbuiten, om eene dergelijke uitdrukking te wettigen. Wij vermoeden dan ook reeds dadelijk, dat den heer de Groot een nieuw licht over den leeftijd van Basilides zal zijn opgegaan, en dat hij zich zal beijverd hebben, het bewijs te leveren, dat deze zooveel vroeger moet gesteld worden als noodig is om hem nog

---

*) In zijn geheel luidt die titel aldus: *Basilides am Ausgange des Apostolischen Zeitalters als erster Zeuge für Alter und Autorität Neutestamentlicher Schriften, insbesondere des Johannesevangeliums, in Verbindung mit andern Zeugen bis zur Mitte des zweiten Jahrhunderts,* von P. Hofstede de Groot, der Theol. Dr. und Prof. an der Uuiversität zu Gröningen. Deutsche vermehrte Ausgabe. Leipzig 1868.

†) Kirchhofer (*Quellensammlung zur Geschichte des Neutestamentl. Canons,* S. 475) noemt het jaar 112, doch zonder hiervoor gronden aan te voeren.

voor een goed deel met dien der langstlevende Apostelen te kunnen doen zamenvallen. En zoo is het inderdaad. Hooren wij, wat ten betooge hiervan door den schrijver wordt aangevoerd, na alvorens op den aard en den stand der kwestie zelve een vluchtigen blik geslagen te hebben.

De historisch-kritische onderzoekingen, namelijk, van den jongsten tijd hadden tot de uitkomst geleid, dat althans vóór de tweede helft der tweede eeuw geene bewijzen voor het gebruik van of de bekendheid met het evangelie van Johannes bij kerkelijke schrijvers worden aangetroffen, en dat vóór datzelfde tijdstip aan geen der vier evangeliën in het algemeen eenig kanoniek gezag was toegekend *). Ook de zijdelingsche getuigenissen, ontleend aan citaten uit de schrift in aanhalingen uit voor ons verloren gegane werken van vroegere, vooral kettersche schrijvers bewaard, werden geacht deze uitkomst niet te kunnen omverstooten, daar men meende te kunnen beweren, dat die citaten òf geen werkelijke citaten waren, òf althans niet uit de hier bedoelde bronnen geput, òf dat de kerkelijke schrijvers, die zich daarvan voor hunne, meestal polemische, oogmerken bedienden, ze uit schriften van jongere dagteekening genomen hadden, dan waarvoor men, op den naam der aangehaalde schrijvers afgaande, geneigd zou zijn dezen te houden. Die voorstelling der zaak vond, nu een drietal jaren geleden, tegenspraak bij den heer Tischendorf, van wiens hand, zooals bekend is, destijds een klein geschrift in het licht verscheen, waarin de vraag „Wann wurden unsere Evangeliën verfasst?” in dezen zin beslist wordt, dat al de vier evangeliën niet alleen reeds in de eerste eeuw vervaardigd werden, maar ook reeds vóór het einde dier eeuw als heilige schriften erkend en als zoodanig, even als nagenoeg al de andere schriften des N. T.'s, met zeker kanoniek gezag bekleed zijn geweest †). Onder de getuigen, tot staving van zijne zienswijze door hem opgeroepen, komt ook Basilides voor, omtrent wien hij nog het algemeene

*) Vgl. Scholten, *De oudste getuigenissen aangaande de schriften des Nieuwen Testaments historisch onderzocht*, blz. 68.

†) Vgl. de door den Hoogl. Hofstede de Groot bewerkte vertaling van dit geschrift, blz. 47 env.

gevoelen deelt, dat hem onder de regeering van keizer Hadrianus als schrijver laat optreden *). Volgens Tischendorf wordt het door hetgeen Agrippa Castor bij Eusebius zegt †) waarschijnlijk gemaakt, dat Basilides de gezamenlijke evangeliën reeds als één geheel beschouwde, en vindt deze meening hare bevestiging in de omstandigheid, dat wij door Hippolytus — d. i. de auteur, aan wien tegenwoordig meestal, hetzij dan terecht of ten onrechte, het geschrift uit de eerste helft der 3de eeuw κατὰ πασῶν αἱρεσέων ἔλεγχος of de zoogenaamde Philosophumena wordt toegekend — met zekerheid gewaar worden, dat Basilides uit Johannes en uit Lukas woordelijk heeft aangehaald en die teksten (Joh. I: 9, II: 4, Luk. I: 35) in zijn stelsel te pas gebracht §). Zijn gevoelen, op dit gelijk zoo menig ander punt, ontmoette echter aanstonds en van verschillende zijden de krachtigste bestrijding, en werd vooral in het geschrift van ons geacht medelid den heer Scholten: *De oudste getuigenissen aangaande de schriften des N. Testaments historisch onderzocht*, aan eene kritiek onderworpen, waardoor zijne ongegrondheid en onhoudbaarheid op eene voor velen hoogst overtuigende wijze in het licht worden gesteld. Daardoor uitgelokt, zette de Hoogl. de Groot den door hem zelven in het Nederduitsch vertaalden arbeid van Tischendorf voort, door uit de oudste kerkelijke schrijvers bewijsplaatsen bijeen te zoeken, waardoor de vroege oorsprong der evangeliën zijns inziens gestaafd wordt, en het is als vrucht dier nasporing, dat de geleerde wereld onder anderen ook zijn geschrift over Basilides ontvangen heeft, waarin hij zoekt aan te toonen, *deels*

---

*) t. a. pl. blz. 25.

†) Vgl. op dit punt, dat bij deze gelegenheid niet verder door mij zal worden aangeroerd, de geheel voldoende wederlegging van Tischendorfs gevoelen bij Scholten, t. a. pl. blz. 70, 71.

§) Volgens Tischendorf zal Basilides ook op Mattheus gewezen, en dus zijne bekendheid met dat evangelie getoond hebben door de vermelding der Oostersche wijzen οἱ τὸν ἀστέρα τεθεαμένοι (Philosoph. VII: 27). Er is echter geen de minste reden om niet aan te nemen, dat dit verhaal eenvoudig door overlevering tot hem gekomen is, even als tot den lateren redactor van het oorspronkelijk Mattheus-evangelie. Wij behoeven dus op dit zoogenaamde citaat, dat bovendien naar vorm en inhoud weinig op een citaat gelijkt, ook verder geen acht te slaan.

dat deze gnosticus niet pas onder Hadrianus, maar reeds onder Trajanus als schrijver is opgetreden; *deels* dat het reeds vroeger bestaan der evangeliën, bepaaldelijk van het vierde, door het gebruik, hetwelk hij gezegd wordt daarvan gemaakt te hebben, op voldoende wijze bewezen wordt. Het zijn deze twee beweringen, die wij thans tot het voorwerp van ons onderzoek gaan maken.

In het straks vermelde geschrift van Hippolytus komt eene plaats voor van dezen inhoud: *Βασιλείδης τοίνυν καὶ Ἰσίδωρος, ὁ Βασιλείδου παῖς γνήσιος καὶ μαθητής, φησὶν εἰρηκέναι Ματθίαν αὐτοῖς λόγους ἀποκρύφους, οὓς ἤκουσε παρὰ τοῦ Σωτῆρος κατ' ἰδίαν διδαχθείς* *). Van deze plaats zegt de heer de Groot, dat zij eenige weken vóór hij zich tot schrijven zette zijne opmerkzaamheid had gaande gemaakt, met de bijvoeging dat tot dusverre nog niemand acht op haar geslagen, veel minder haar met andere berichten in verband gebracht had.

Deze laatste verklaring zal wel cum grano salis zijn op te vatten, daar het den Hoogl. toch nauwelijks heeft kunnen ontgaan, dat bijv. reeds Bunsen de plaats niet alleen oplettend gelezen heeft, maar ook, met behulp van mededeelingen aan andere kerkelijke schrijvers ontleend, heeft trachten toe te lichten †). Zijne bedoeling zal dus waarschijnlijk slechts deze geweest zijn, dat tot hiertoe nog niemand daarin eene aanwijzing omtrent den leeftijd van Basilides ontdekt had; en zeker, er bestaat evenmin reden om hem dit te betwisten, als grond om te verwachten, dat de gevolgtrekkingen, dienaangaande uit de woorden van Hippolytus door hem afgeleid, door de nieuwere kritiek zullen worden overgenomen.

Volgens den heer de Groot §) beteekent de plaats uit Hip-

---

*) VII: 20, blz. 230 der Millersche editie; blz. 356 der uitgave van Duncker en Schneidewin.

†) In zijn 1852 te Leipzig verschenen werk: *Hippolytus und seine Zeit. Anfänge und Aussichten des Christenthums und der Menschheit.* Th. 1. S. 65.

§) Zie bij dit en hetgeen verder volgt het aangehaalde geschrift *Basilides* u. s. w. S. 4 ff.

polytus niets meer of minder dan dit: dat, naar het zeggen van Basilides en zijn echten zoon en leerling Isidorus, Matthias, de plaatsvervanger van Judas in den apostelkring, hun *mondeling* geheime leeringen had medegedeeld, die hij door bijzonder onderricht van den Heiland ontvangen had. Dit *mondeling* meent hij, dat in de beteekenis van εἰρηκέναι ligt opgesloten, waarom hij dan ook niet aarzelt in dat woord een groote aanwinst voor de kritiek te zien, daar wij tot hiertoe wel wisten, dat men zich bij de sekten van Valentinus, Marcion en Basilides op Matthias beriep, maar niet dat een of meerderen van hen beweerden, Matthias zelf gesproken te hebben. Of nu dit laatste ook toepasselijk zij op Isidorus, den zoon van Basilides, hangt, volgens hem, af van de vraag, of wij op de aangehaalde plaats met de uitgevers het meerv. φασίν, of naar het handschrift van Hippolytus het enkelv. φησίν hebben te lezen. De pluralis geeft zijns inziens te kennen, dat zelfs Isidorus reeds het mondelinge onderwijs van Matthias genoten had, althans oud genoeg was om dit te kunnen voorgeven. Houden wij ons echter aan den singularis, dan geldt dit ten minste van Basilides, en hebben wij de uitdrukking zóó te verstaan, dat, wat deze onmiddelijk van Matthias gehoord had, door hem aan zijnen zoon was medegedeeld, zoodat het was alsof genoemde apostel tot beiden gesproken had. In elk geval hebben wij 't er dus voor te houden, dat ten minste Basilides een tijdgenoot van Matthias geweest is.

Deze tijdsbepaling acht de heer de Groot in overeenstemming met het bericht van Clemens Alexandrinus, dat Basilides zekeren Glaukias, een hermeneut van Petrus, zijn leermeester noemde. Te jong om zich voor een leerling van den reeds onder keizer Nero, in het jaar 67, ter dood gebrachten Petrus zelven te kunnen uitgeven, was hij daarentegen oud genoeg om nog persoonlijk te hebben kunnen omgaan met een man als Matthias, van wiens dood in de kerk niets zekers bekend was, en die derhalve wel tot aan het jaar 80 of 90 geleefd kan hebben. Dat wij hier werkelijk aan zulk een persoonlijken omgang te denken hebben, en niet maar aan het gebruik van schriftelijk door Matthias gedane mededeelingen, daarvoor beroept onze schrijver zich op de omstandigheid, dat, in het laatste geval,

Basilides dat geschrift met name („namentlich”) moest hebben aangehaald.

Voorts meent hij te mogen beweren, dat wij door eene vergelijking van vele andere historische berichten in ons vertrouwen op de juistheid van het door hem verkregen resultaat bevestigd worden.

Al die berichten plaatsen, volgens hem, den bloeitijd van Basilides niet pas onder de regeering van Hadrianus (117—138), maar ook reeds onder die van Trajanus (97—117). Dat Agrippa Castor nog tijdens het bewind van Hadrianus eene wederlegging van het hoofdwerk van Basilides geschreven heeft, strekt ten bewijze, dat dit werk op zijn laatst uit de eerste regeeringsjaren van genoemden keizer moet dagteekenen. Bovendien geeft de geleerde geschiedschrijver Hieronymus te kennen, dat Basilides tijdens de vervolging der Christenen door Bar Cochba (132—135) gestorven is. En dat hij toen niet jong meer zijn kon, blijkt uit de omstandigheid, dat hij lang genoeg geleefd had om Isidorus niet alleen tot zoon, maar ook tot „echten leerling” te hebben. Was hij nu 60 jaar oud toen hij uiterlijk in 135 stierf, zoo werd hij in het jaar 75,— stierf hij op zijn 70ste jaar, zoo werd hij in 65 geboren. In het eerste geval had hij nog ongeveer 25, in het tweede ongeveer 35 jaren met den Apostel Johannes geleefd, en had nog gedurende eenige jaren tegelijk met andere apostelen, ook met Matthias, kunnen leven. Wij zijn derhalve gerechtigd” — zoo besluit de heer de Groot zijn betoog — „te beweren, vooreerst, dat Basilides nog een tijdgenoot der langst levende Apostelen geweest is, gelijk — zoo voegt hij er bij — Hieronymus dit ook ten duidelijkste gezegd heeft; ten andere, dat zijne optreding in den tijd van Trajanus valt.”

Het zal, naar ik in alle bescheidenheid meen, geene overmatig zware taak door mij behoeven geacht te worden, de hier medegedeelde bewijsvoering door eenige tegenwerpingen te doen volgen, die ons nopen haar, als onvoldoende en onaannemelijk, met beslistheid af te wijzen.

Beginnen wij met het begin, d. i. met de plaats uit Hippo-

lytus, waarover den Hoogleeraar de Groot niet alleen een voor hem zelven zoo verrassend *), maar, het doet mij leed er dit te moeten bijvoegen, — ook zulk een hoogst zonderling, bijna zoude ik zeggen benevelend of verblindend, licht is opgegaan.

Den grondslag van zijn geheele betoog ontleent hij, als wij zagen, aan de verklaring die hij van het door Hippolytus gebezigde εἰρηκέναι geeft. Alleen op dat woord bouwt hij de stelling, dat reeds Basilides zelf zekere geheime leeringen *mondeling* van den apostel Matthias ontvangen heeft, of dit althans kon voorwenden, en dat hij derhalve nog een tijdgenoot van laatstgenoemde geweest moet zijn. Wat hierbij echter niet in het oog is gehouden, is, dat dit perfectum van φημι niet noodwendig in zulk eene beteekenis moet worden opgevat, als er hier aan gegeven wordt, maar ook zeer wel van mededeelingen verstaan kan worden, die iemand schriftelijk gegeven heeft. Ten bewijze daarvoor zal het waarschijnlijk voldoende zijn, mij op eene plaats van Clemens Alexandrinus †) te beroepen, waar van eenige gnostieke leeraars gezegd wordt: *Λέγουσι δὲ ἐν ταῖς Παραδόσεσι* (d. i. in het geschrift van dien naam) *Ματθίαν τὸν Ἀπόστολον παρ' ἕκαστα εἰρηκέναι*; waarop dan eene aanhaling volgt, naar het getuigenis dier leeraars aan de schriftelijke overleveringen van Matthias ontleend. Ook zou het, afgezien van hetgeen als van zelf uit deze plaats nog verder blijkt, en waarop wij straks nog nader hebben terug te komen, niet zonder reden de vraag kunnen zijn, of door het bijgevoegde λόγους ἀποκρύφους de zin van εἰρηκέναι bij Hippolytus niet reeds dadelijk op zulk eene wijze bepaald wordt, dat daarbij zelfs geen ruimte meer voor de opvatting van den heer de Groot overblijft. Wat toch zijn λόγοι ἀπόκρυφοι? Raadplegen wij het kerkelijk spraakgebruik der eerste eeuwen, dan geloof ik, dat wij geen recht hebben om ἀπόκρυφος in dit verband als synoniem met κρυπτός of κρύφιος of κρυφαῖος, dus in den zin van *geheim*, *verborgen*, op te vatten, maar alleen in dien van door de kerk niet er-

*) Zie wat hij schrijft S. 16.

†) Strom. VII, 13. Vgl. Hippol. VII, 26, 9,

kend en alleen buiten haren kring, bij de ketters, in heimelijk gebruik. Is die opmerking echter juist, dan blijkt hier uit, dat de λόγοι, waarop het εἰρηκέναι betrekking heeft, ook niet door Basilides en de zijnen als ἀπόκρυφοι zijn bestempeld geworden, maar dat die qualificatie van Hippolytus zelven afkomstig is; doch dan blijkt tevens, dat wij hier met geene mogelijkheid aan gesproken woorden of bloot mondelinge mededeelingen op zich zelf kunnen te denken hebben, daar op dezen zulk eene qualificatie natuurlijk niet van toepassing zijn kon, maar alleen op een geschrift, die woorden of mededeelingen bevattende waarop de Basilidianen zich beriepen, en welks verwerpelijk karakter hun kerkelijke bestrijder door die benaming meende te moeten doen uitkomen.

Dat wij hier inderdaad met niets anders dan zulk een apokryf *geschrift* te doen hebben, daarvoor zal het ons straks niet aan bewijzen behoeven te ontbreken. Vestigen wij echter vooraf nog onze aandacht op een ander gedeelte van het betoog des Groningschen Hoogleeraars, waardoor de onhoudbaarheid zijner geheele opvatting van de plaats uit Hippolytus in helder licht wordt gesteld. De heer de Groot wenscht Basilides tot tijdgenoot van Matthias gemaakt te zien; doch hij kan dit van zijn standpunt niet, zonder te moeten toegeven, zoo als hij dan ook doet *), dat, volgens het door hem onderzochte getuigenis, ook de zoon van Basilides, Isidorus, reeds een leerling van genoemden Apostel geweest kan zijn. Daar dit hem zelven intusschen waarschijnlijk wat te ver gaat, zoekt hij door middel van kritiek en interpretatie eene opvatting der woorden van Hippolytus te verkrijgen, waardoor het aangeduide bezwaar eenigermate in de schaduw geplaatst wordt, doch waartoe wel niemand minder recht heeft dan hij, die juist op de zijns inziens letterlijke verklaring van εἰρηκέναι zulk eene „inhaltsschwere" conjectuur heeft gebouwd. Trouwens, de door hem aangevoerde gronden zijn ongetwijfeld meer dan zwak te noemen. Met het volste recht voorzeker hebben de uitgevers den sing. φησίν in den

*) „Jedenfalls also war wenigstens Basilides ein Zeitgenosse des Matthias" a. u. O. S. 5.

plur. φασίν veranderd. De constructie van den geheelen zin eischt zulks gebiedend in het oog van iederen zaakkundige. Doch het is ook niet daarin, als ik wel zie, dat de voorname zwarigheid schuilt. Deze ligt nog veel meer in het bijgevoegde αὐτοῖς, waarvan alleen de willekeurigste exegese zulk eene duiding geven kan, dat Hippolytus even goed αὐτῷ had kunnen, of eigenlijk had behooren te schrijven. Ik ten minste moet weigeren zulk eene door niets gestaafde verklaring aan te nemen. Heeft εἰρηκέναι in dit verband den zin van *mondeling mededeelen* — het zij zoo! doch dan deinze men ook niet voor de consequenties terug, en late aan αὐτοῖς, waarmede εἰρηκέναι verbonden wordt, zijn alsdan eenig mogelijken zin. Men leze φησίν of φασίν — om 't even, doch erkenne, dat, volgens het door Hippolytus medegedeelde getuigenis, hetzij dan van Basilides alleen, of van hem en Isidorus beiden, de Apostel Matthias den een zoowel als den ander in 't geheim onderwezen heeft. Dat wij overigens langs dezen weg tot de vreemdsoortigste gevolgtrekkingen gebracht worden, zal ik wel nauwelijks behoeven aan te toonen, en is in elk geval niet *onze* schuld. Heeft ook Isidorus reeds het onderwijs van Matthias genoten, of kunnen genieten, dan moet hij, volgens de berekening van den heer de Groot, minstens in het jaar 60 of 65 geboren zijn. Die berekening steunt bovendien nog op de zeker niet al te waarschijnlijke vooronderstelling, dat ook Matthias nog omstreeks het jaar 80 of 90 in leven en als apostel werkzaam was. Ons daaraan echter houdende, komen wij tot het jaar 40, of misschien nog wel een vroeger, als het geboortejaar van Basilides, hetgeen ons dan noopt in dezen niet alleen een jongeren tijdgenoot van nagenoeg al de apostelen te zien, maar ook aan te nemen, dat hij, al ware 't maar onder Trajanus, in plaats van onder Hadrianus, als schrijver optredende, eerst op 60 of 70 jarigen leeftijd een aanvang met zijne werkzaamheid gemaakt zou hebben. Waarlijk, zulk eene voorstelling mag wel geacht worden zich zelve te wederleggen *).

---

*) Wij gewagen er dan ook niet eenmaal van, dat wij, haar volgende, aan Basilides een levensduur van nagenoeg een volle eeuw zouden moeten toekennen.

Toch zijn wij hiermede nog niet aan het einde. In de onderstelling dat *εἰρηκέναι* ter aangehaalde plaats van *mondelinge* mededeelingen verstaan moet worden, heb ik het bijgevoegde *αὐτοῖς* èn op Basilides, èn op Isidorus, doch ook alleen op deze beiden, toepasselijk gemaakt. Wij behoeven echter slechts de eerstvolgende zinsnede bij Hippolytus te lezen, om tot het inzicht te komen, dat wij aan de beteekenis van datzelfde pronomen eene nog veel grootere uitbreiding te geven hebben. Daar toch wordt het juist met het oog op de betrekking tusschen Basilides en Matthias, als 't ware op officieële wijze geïnterpreteerd door de uitdrukking: *Βασιλείδης ὁμοῦ καὶ Ἰσίδωρος καὶ πᾶς ὁ τούτων χορός*, d. i., met het hoofd en den eersten adept der Basilidiaansche school, allen die vroeger of later tot diezelfde school behoord hebben. Van deze allen wordt met zoovele woorden gezegd, dat zij niet alleen bedrog pleegden ten aanzien van Matthias, maar ook van den Zaligmaker zelven, door zich op een onderwijs te beroepen, dat eerstgenoemde klaarblijkelijk niet genoten had, en daaruit leeringen af te leiden die met de leer van Jezus strijdig waren *). Deze allen moeten dus ook, naar 't schijnt, onder het voorafgaande *αὐτοῖς* begrepen worden, zoodat de zin van het door Hippolytus geschrevene hierop nederkomt, dat Basilides en zijn geheele aanhang zich valschelijk op woorden beriepen, die Matthias tot hen gesproken had. Is dit echter zoo, dan valt het in het oog, dat hier ook bij geen mogelijkheid nog langer aan mondeling gesproken woorden gedacht kan worden, maar alleen aan een geschrift, waardoor de vroegere en latere Basilidianen met het voorgewende onderwijs van Matthias werden bekend gemaakt. Dan wordt het, met andere woorden, reeds hierdoor uitgemaakt, dat de verklaring door den heer de Groot van *εἰρηκέναι* gegeven, onvoorwaardelijk moet worden verworpen, en dat al de gevolgtrekkingen, die daaruit door hem worden afgeleid, uit misverstand zijn voortgevloeid †).

---

*) Ὀυχ ἁπλῶς καταψεύδεται μόνου Ματθίου, ἀλλά γάρ καὶ τοῦ Σωτῆρος αὐτοῦ.

†) Het geval blijft hetzelfde, wanneer wij mochten meenen, dat εἰρηκέναι werkelijk van *mondelinge* mededeelingen verstaan moet worden. Al beriep toch

En wat nu is het, dat wij door hem zien bijgebracht, om de aannemelijkheid der door hem voorgedragen conjectuur nog nader in het licht te stellen?

Dat Basilides voorgaf door zekeren Glaukias, een leerling van Petrus, onderwezen te zijn, even als bijv. Valentinus door zekeren Theodas of Theudas, een volgeling van Paulus *), is eene omstandigheid, die ons, met het oog op de behandelde zaak, vrij onverschillig kan zijn. Wanneer nu echter de heer de Groot daaruit, en zeer te recht, afleidt, dat Basilides alzoo te jong moet geweest zijn, om zich voor een leerling van Petrus zelven te kunnen uitgeven, dan doet dit de onjuistheid zijner opvatting van de plaats bij Hippolytus nog te meer in het oog springen. Kon toch Basilides, wegens zijn leeftijd, geen leerling meer van Petrus geweest zijn, dan was het ook, à plus forte raison, onmogelijk dat zijn zoon Isidorus het onderwijs van Matthias reeds met hem zou genoten hebben. Toch voelt de heer de Groot, als wij zagen, zich gedrongen, tegenover een tekst die hem te machtig is, ook de mogelijkheid van dit laatste vast te houden, althans niet te bestrijden. „Jedenfalls also" — zoo schrijft hij — „war wenigstens Basilides ein Zeitgenosse des Matthias" †). Indien het nu echter — want dit is de zin dezer woorden — naar het getuigenis van Hippolytus evenzeer voor mogelijk moet gehouden worden, dat zelfs Isidorus reeds door Matthias onderwezen werd, welke grond bestaat er dan nog om te beweren, dat Basilides te jong moet geweest zijn om zich op Petrus te beroepen? Ik voor mij kan niet anders zien, of wij staan hier voor eene tegenstrijdigheid. Valt de leeftijd van Basilides werkelijk zooveel later dan die van Petrus, dan is men wel genoodzaakt aan te nemen, dat ook door Hippolytus alleen van eerstgenoemde als leerling van

---

Basilides met de zijnen zich op het mondelinge onderwijs van Matthias — iets wat op zich zelf niets onwaarschijnlijks heeft — dit behoeft toch niet zóó door ons verstaan te worden, als had hij beweerd, dat hij zelf dat onderricht genoten had. Zulk eene voorstelling is en blijft, op de door ons aangevoerde gronden, in strijd met eene gezonde opvatting der plaats bij Hippolytus.

*) Zie Clemens Alexandr. Strom. VII, 17.

†) a. a. O. S. 5.

Matthias gesproken kan zijn. Nemen wij daarentegen aan, dat hij èn den vader, èn den zoon beiden bedoeld kan hebben, dan vervalt ook de reden, waarom Basilides zich op den Apostel-leerling in plaats van den Apostel zelven zou hebben moeten beroepen. Een „wenigstens" is, zoo ergens in de kritiek, hier voorzeker ongeoorloofd en misplaatst.

Dat Basilides zich alleen op een mondeling, geen schriftelijk, onderricht van Matthias heeft kunnen beroepen, dit — zegt de heer de Groot vervolgens — ligt ook „im ganzen Sachverhältniss; denn hätte Matthias seine Mittheilungen schriftlich gemacht, so hätte Basilides diese Schrift namentlich angeführt *). Een gevaarlijk wapen, inderdaad, in de hand van onzen tegenstander! Gevaarlijk, namelijk, voor hem zelven, die, op het voetspoor der oudere historisch-kritische school, er anders geen bezwaar in vindt, de minste toespeling op een bijbelsch gezegde bij kerkelijke of ketterscche schrijvers voor een bewijs van bekendheid met het een of ander bijbelsch geschrift te verklaren †). Gevaarlijk nu vooral, daar de geheele waarde van Basilides als getuige voor de echtheid der kanonische evangeliën volgens Hippolytus op drie citaten berust, waarvan slechts één (Joh. I: 9) wordt ingeleid met de woorden: τοῦτο, φησὶν, ἔστι τὸ λεγόμενον (nog niet eens ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ κατὰ Ἰωάννην, maar) ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις. Bij de plaats uit Lukas (Luk. I: 35) staat alleen: τοῦτο ἐστὶ, φησὶ, τὸ εἰρημένον, hetgeen wij, de verklaring van den heer de Groot volgende, met het volste recht van eene enkel mondelinge overlevering zouden kunnen verstaan. Het derde citaat (Joh. II: 4) wordt door Basilides zelven niet aan een

---

*) a. a. O. S. 6.

†) Van de Gnostieken in 't algemeen, Basilides daaronder begrepen, zegt de heer de Groot (a. a. O. S. 19): „Sie führen dann und wann mit ausdrücklicher Erwähnung, dass es die Schrift ist, welche sie benutzen, folgende Bücher an" u. s. w. — Dit *dann und wann* is h. t. pl. even juist als karakteriek. Het sluit de erkentenis in, dat bij lange na niet overal de Schrift als bron genoemd wordt, doch belet daarom niet, dat men alle slechts eenigzins schriftuurlijk klinkende gezegden voor citaten uit het een of ander bijbelboek verklaart. Vgl. ook S. 9, waar bijv. alleen het noemen van het woord ἔκτρωμα (Philosoph. VII: 26) als „eine Anspielung auf 1 Kor. XV: 8" wordt aangevoerd.

geschrift ontleend, maar eenvoudig als een gezegde van den Zaligmaker gekenmerkt, dat ook van elders tot zijne kennis kon gekomen zijn, met de woorden: ὅτι δὲ, φησίν, ἕκαστον ἰδίους ἔχει καιροὺς, ἱκανὸς ὁ Σωτὴρ λέγων, „Οὔπω ἥκει ἡ ὥρα μου.” Zouden wij dan hieruit moeten afleiden, dat geene dezer aanhalingen werkelijk iets bewijst, omdat Basilides, indien hij de geschriften, waaraan ze heeten ontleend te zijn, gekend had, die ook „namentlich” zou hebben „angeführt”? Ik voor mij wensch zoo ver niet te gaan, maar alleen te doen opmerken, dat wij in dat *niet met name noemen* van een door Basilides en de Basilidianen gebruikt apokryf geschrift op zich zelf nog volstrekt geen proefhoudend argument hebben te zien *). Wij kunnen dat geheele argument echter te veiliger laten rusten, omdat het van den eenen kant boven allen twijfel verheven is, dat er zulk een, op naam van Matthias circulerend, geschrift moet bestaan hebben en bij de Basilidianen in gebruik is geweest; van den anderen kant ook de bewijzen voorhanden zijn, dat zij zich op dat geschrift wel degelijk beroepen, en het als de bron van hunne door de kerk veroordeelde leeringen genoemd hebben.

Het is een onloochenbaar feit, dat bij de Gnostieken uit de eerste helft der tweede eeuw, een geschrift in omloop was, waarvan de apostel Matthias als auteur werd genoemd. Bij Clemens Alexandrinus vinden wij niet slechts melding gemaakt van, maar zelfs plaatsen aangehaald uit de *Overleveringen van Matthias* †). Eusebius noemt §), even als Origenes **) en Hieronymus ††), onder andere apocrypha, ook een Evangelie van Matthias, dat met veel waarschijnlijkheid voor hetzelfde geschrift als de Παραδόσεις gehouden wordt. Dat dit geschrift,

---

*) Ook daarom niet, omdat de schriften van Basilides voor ons verloren gegaan zijn, en het dus eene bloote assertie is, dat hij zich nergens op Matthias als *schrijver* beroepen heeft.

†) Strom. II: 9, VII: 13, 17; vgl. III: 4.

§) Hist. eccl. III, 25.

**) Homil. in Luc. p. 932; aangehaald bij Kirchhofer, Quellensamml. S. 55.

††) Comment. in Matth. procem. (T. IV, p. 2), aangehaald bij Kirchhofer, a. a. O. S. 75.

zoo als de heer de Groot zegt, bij de Carpocratianen in gebruik was, kan misschien met eenig recht uit het verband eener plaats bij Clemens Alexandrinus (Strom. III, 4) worden afgeleid. Hoe hij echter kan beweren, wat toch uit zijne woorden schijnt te volgen, dat het *alleen* bij de Carpocratianen en niet bij anderen, in gebruik was, komt mij onbegrijpelijk voor. Dezelfde Clemens Alexandrinus zegt elders (Strom. VII, 17), dat sommige sekten, zooals die van Valentinus, Marcion en Basilides, naar den naam harer stichters zijn genoemd geworden, en voegt er bij: *κἂν τοῦ Ματθίου αὐχῶσι προσάγεσθαι δόξαν* (ofschoon zij er zich op beroemen het gevoelen van Matthias aan te voeren). Dat dit van geen beroep op mondelinge uitspraken verstaan kan worden, behoeft natuurlijk geen betoog. Er blijkt eenvoudig uit, dat genoemde sekten, om hunne leeringen met apostolisch gezag te bekleeden, naar een geschrift moeten verwezen hebben, dat, volgens hun eenparig voorgeven, door Matthias vervaardigd was. En ofschoon dit bij deze gelegenheid door Clemens meer aangeduid *) dan uitdrukkelijk verzekerd wordt, zoo schijnt er toch geen reden te bestaan om te twijfelen, of hij dacht bij dat geschrift aan diezelfde *Παραδόσεις*, waarop hij de aandacht zijner lezers bij herhaling gevestigd had.

Zonder grond is voorts de gissing van den heer de Groot, dat het hier bedoelde geschrift pas in lateren tijd zou zijn opgesteld, omdat Basilides zich op Matthias beroepen had. Ontbreekt ons al, tegenover iemand die *εἰρηκέναι* alleen van mondelinge mededeelingen verstaat, het stellige bewijs, dat Basilides zelf reeds dat geschrift gekend en gebruikt heeft, een bewijs voor het tegendeel kan ons zeker nog veel minder geleverd worden. Het eenige argument, dat ook den heer de Groot ten dienste staat, is de verklaring die wij hem hoorden geven van de plaats uit Hippolytus. Doch dat is een cirkelbewijs, 'twelk de kritiek slechts wraken kan. Indien Matthias,

*) Hij stelt daar namelijk de *παράδοσις*, waarop de haeretici zich beriepen, tegenover de *διδασκαλία* der Apostelen. Potter teekent t. a. pl. bij het woord *παράδοσις* eenvoudig aan: Respicit apocryphas Matthiae *παραδόσεις*.

volgens het getuigenis van Basilides zelven, dezen werkelijk mondeling onderwezen heeft, dan kan daaruit zeker met eenige waarschijnlijkheid worden afgeleid, dat het apokryfe geschrift, aan Matthias toegekend, een werk van jongere dagteekening moet zijn. Omgekeerd zou, indien dit laatste het geval mocht wezen, daaraan een bewijs kunnen worden ontleend voor de stelling, dat Basilides, zich op Matthias beroepende vóór er nog een geschrift onder dien naam in omloop was, het mondeling onderricht van dien Apostel bedoeld moet hebben. Daar wij echter gevoelen, dat wij met zulk eene redeneering, die op eene bloote petitio principii steunt, toch niet verder komen, zullen wij het verstandigst doen, door de plaats uit Hippolytus hier buiten rekening te laten, als wanneer wij tot de slotsom komen, dat er geen enkele reden bestaat om niet aan te nemen, dat, althans naar de voorstelling der vroegste kerkelijke schrijvers *), reeds Basilides zelf van de apokryfe *Overleveringen van Matthias* gebruik heeft gemaakt.

Wij komen thans ten slotte nog tot hetgeen door den heer de Groot ter bevestiging van zijne meening omtrent den vroegen leeftijd van Basilides van elders wordt bijgebracht. Veel is het, wel is waar, niet, vooral niet in vergelijking met hetgeen zich daar tegenover laat stellen. Het kan intusschen de vraag slechts wezen, welke bewijskracht ook aan het weinige moet worden toegekend, en het is hierop derhalve, dat wij gaan beproeven te antwoorden.

„De geloofwaardigste getuigen" — zegt Baur ergens in zijne *Kirchengeschichte* †) — „stemmen, wat den oorsprong der Gnosis aangaat, daarin met elkander overeen, dat de stichters

---

*) *Naar de voorstelling der vroegste kerkelijke schrijvers*, zeg ik, omdat wij, met het oog op menig gelijksoortig verschijnsel, 't er zeer wel voor kunnen te houden hebben, dat die schrijvers tusschen Basilides, als het hoofd der school, en zijne volgelingen op dit punt geen behoorlijk onderscheid hebben gemaakt. Een apokryf evangelieboek in handen der Basilidianen gold in hunne schatting van zelf voor de bron, waaruit reeds de stichter der sekte geput had. Wanneer dus bijv. Hippolytus zegt, dat Basilides zich op het gezag van Matthias placht te beroepen, dan doet hij dit wellicht alleen, omdat hij een geschrift van dien apostel door Basilidiaansche schrijvers zag aangehaald.

†) Th. I, S. 126. Hij verwijst bij die gelegenheid naar hetgeen Eusebius (III, 32) uit Hegesippus citeert en naar Clem. Al. Strom. IV, 17.

der gnostieke sekten tijdens het bewind van Trajanus en Hadrianus zijn opgetreden." Op deze verklaring van den Tubingschen Hoogleeraar *) beroept zich de heer de Groot, en zegt, dat dan althans Basilides wel onder Trajanus geplaatst mag worden, daar hij algemeen het eerste hoofd en de voorganger der Gnostieken genoemd wordt. Wat mij betreft, ik acht dat wij wèl zullen doen, door hier behoorlijk te onderscheiden. Dat Basilides reeds vóór het einde der regeering van Trajanus als leeraar opgetreden kan zijn, ik geloof niet, dat iets ons behoeft te weerhouden dit toe te geven. Doch dit is nog geheel iets anders dan de meening, die hem tot een tijdgenoot van de langstlevende Apostelen, en van één hunner zelfs tot leerling maakt. Daartoe zou hij, als wij zagen, wel op zijn allerlaatst in het jaar 65 hebben moeten geboren zijn, zoodat hij bij den dood van Trajanus reeds den leeftijd van 52 jaren bereikt had. Hiermede nu is al zeer weinig in overeenstemming, dat b. v. Eusebius †) pas onder de regeering van Hadrianus melding van hem maakt, en dat Clemens Alexandrinus uitdrukkelijk zegt: *περὶ τοὺς Ἀδριανοῦ τοῦ βασιλέως χρόνους οἱ τὰς αἱρέσεις ἐπενοήσαντες γεγόνασι, καὶ μέχρι γε τοῦ Ἀντωνίνου τοῦ πρεσβυτέρου διέτειναν ἡλικίας, καθάπερ ὁ Βασιλείδης κτέ* §). Op deze en dergelijke berichten afgaande, moeten wij wel aannemen, dat Basilides werkelijk jonger is geweest, zóóveel jonger althans, dat hij niet reeds tijdens de aanvaarding van het bewind door Trajanus als schrijver kan zijn opgetreden. Doch er is ook nog een ander punt, waaromtrent wij met de noodige onderscheiding dienen te werk te gaan. De heer de Groot verklaart, dat Basilides vroeger dan gewoonlijk moet gesteld worden, omdat hij algemeen het hoofd en de voorganger der Gnostieken genoemd wordt, en beroept zich daarbij op het gezag van Eusebius in zijn *Chronicon*, en Hieronymus, in zijn *Catalogus scriptorum*, volgens welke beiden de Gnostieken, zooals zij 't uitdrukken, *van Basi-*

---

*) Waarop deze echter in éénen adem laat volgen: „Basilides heeft volgens hen te Alexandrië geleefd omstreeks 125."

†) *Hist. eccl.* IV, 7.

§) Strom. VII, 17.

lides afstammen. Op deze redeneering valt, dunkt mij, vrij wat af te dingen. Dat de Gnosis niet met Basilides of Valentinus ontstaan is, zal wel geen bewijs behoeven. Evenzeer is het in confesso, dat vóór hen reeds mannen als Simon en de opvolger van dezen, Menander, als gnostieke sektehoofden vermeld worden*). Wanneer dus gezegd wordt, dat de Gnostieken van Basilides afstammen, dan kan dit hoogstens slechts beteekenen, dat hij de eerste of voornaamste geweest is onder hen, door wie de later zoo befaamd geworden sektescholen gesticht zijn †). Wij zullen in elk geval slechts voorzichtig handelen, door aan eene dergelijke verklaring, uit het oogpunt van rangorde of tijdsbepaling, niet al te veel gewicht te hechten. Het verdient toch opmerking, dat Basilides geenszins zoo algemeen als de heer de Groot verklaart, het eerste hoofd en de voorganger der Gnostieken genoemd wordt. Zoo laat b. v. Hippolytus §), èn in zijne meer uitvoerige wederlegging, èn in het korte overzicht aan het slot van zijn werk, Valentinus en zijne school onmiddellijk op Simon, en daarop eerst Basilides volgen. Justinus Martyr vermeldt eerst de Marcionieten, daarna de Valentinianen, en vervolgens pas de Basilidianen **). Bij Clemens Alexandrinus daarentegen wordt weder Valentinus het eerst genoemd, terwijl aan Marcion de tweede, aan Basilides de derde plaats wordt aangewezen ††). Uit dit een en ander schijnt te blijken, dat de oude kerkelijke schrijvers gewoon waren, alle drie als tijdgenooten te beschouwen, als sektehoofden, die schier terzelfder tijd in Rome, Klein-Azië en Egypte hunne kettersche leeringen verspreid hadden, en waarvan de een dezen, een ander genen den eersten noemde, al naarmate men den invloed, door hun stelsel geoefend, uitgebreider of gevaarlijker achtte.

---

*) Justinus Martyr Apol. I. p. 38 sqq. edit. Thirlbii. Eus. Hist. ecel. III. 26. 7. Vg. ook de pll. door den heer H. de Groot aangehaald a. a. O. S, 8 [1]).

†) Waarschijnlijk echter strekt de uitdrukking slechts om Basilides als het hoofd eener bepaalde, wel bekende. school, t. w. die der Basilidiaansche Gnostieken, te kenmerken.

§) Edit. Miller, p 222, 318 sqq.

**) Dialog. c. Tryph. p. 1(9. Ed. Thirlbii.

††) Strom, VII. 17.

Pleit er alzoo, ook uit dit oogpunt, niets tegen het gewone gevoelen aangaande den leeftijd van Basilides, wij zien ons evenmin verplicht dit los te laten, omdat Eusebius bericht, dat Agrippa Castor reeds onder de regeering van Hadrianus eene wederlegging van het hoofdwerk van Basilides heeft uitgegeven *). Die regeering toch duurde 21 jaar, een tijdvak waarlijk lang genoeg, om voor beide geschriften plaats te hebben. Het Exegetikon van Basilides behoefde daartoe niet eens in de allereerste regeeringsjaren van genoemden keizer geschreven te zijn.

Maar — zegt de heer de Groot — de geleerde geschiedschrijver Hieronymus deelt ons ergens mede, dat Basilides tijdens den opstand van Bar-Cochba, dus uiterlijk in het jaar 135, gestorven is en dat hij toen niet jong meer geweest kan zijn, blijkt uit de omstandigheid, dat hij althans lang genoeg geleefd had „um Isidorus nicht nur zum Sohne, sondern auch zum echten Jünger zu haben" †). — Wat die mededeeling van Hieronymus betreft, zij wordt hier, mijns achtens, zeer te onpas bijgebracht. Zij luidt als volgt: Mortuus est autem Basilides, a quo Gnostici, in Alexandria temporibus Adriani; qua tempestate et Cochebas, dux Judaicae factionis, Christianos variis suppliciis enecavit §). Gelijk men ziet, wij vernemen hier niets anders, dan het vrij onbepaalde bericht, dat Basilides tijdens de regeering van Hadrianus gestorven is, en dat onder dezelfde regeering de opstand van Bar-Cochba heeft plaats gehad. Dat die twee gebeurtenissen geheel gelijktijdig zouden geweest zijn, wordt met geen woord gezegd, zelfs niet aangeduid. Voegen wij hier nog bij, dat het volstrekt niet zeker is of de lezing *mortuus est* te dezer plaatse wel de ware zij, en of niet aan die van sommige handschriften, die *moratus est* hebben, de voorkeur zou verdienen gegeven te worden **). In het laatste

---

*) Hist. eccl. IV. 7.

†) a. a. O. S. 7.

§) Catalog. scriptorum ecclesiastic. c. 31.

**) Van de gronden, door den heer de Groot tegen de hier genoemde variant aangevoerd, heeft natuurlijk alleen deze eenig gewicht, dat de vervaardiger van de oude Grieksche vertaling van Hieronymus *mortuus est* zou gelezen hebben,

geval ware de overeenstemming nog volkomener tusschen hetgeen ons door Hieronymus en door anderen omtrent den leeftijd van Basilides bericht wordt. Doch hoe dit zij, in geen geval bestaat er de allerminste grond voor hetgeen de heer de Groot beweert, om het waarschijnlijk te maken, dat Basilides bij zijn vooronderstelden dood tusschen 132 en 135 reeds een tamelijk hoogen ouderdom had bereikt. Om zijn zoon Isidorus tot een echten leerling te kunnen hebben, behoefde hij toch zeker bij lange na geen 60 of 70 jaren te tellen, om er niet van te spreken, dat uit niets hoegenaamd blijkt, dat de zoon alleen door het persoonlijk en mondeling onderricht, en dus reeds bij het leven zijns vaders tot zulk een echten leerling van dezen is opgewassen.

Hiermede zij natuurlijk niet gezegd, dat Basilides, toen hij tegen het einde der regeering van Hadrianus, of in de eerste jaren van die zijns opvolgers van het tooneel der wereld aftrad, geen man van reeds gevorderden leeftijd zou kunnen geweest zijn. Tegen de mogelijkheid hiervan staat echter eene andere over, namelijk deze, dat hij reeds in het midden zijner loopbaan door den dood is gestuit geworden; want wij weten daarvan eenvoudig niets, volstrekt niets. Het eenige dat geen twijfel lijdt, is, dat zijne werkzaamheid voornamelijk valt tusschen de jaren 117 en 138. Of men nu alleen op dit onbetwistbare feit berekeningen omtrent 's mans vermoedelijken levensduur, en vandaar uitgaande, ook omtrent het jaar zijner geboorte kan bouwen, moet ik aan het scherpzinniger oordeel van anderen overlaten. Ik ontken intusschen niet, dat eene hypothese, die eischt dat Basilides reeds in het jaar 135, d. i. op een tot de periode zijner voornaamste werkzaamheid behoorend tijdstip, geen 60, maar minstens 70 jaren geteld heeft; een hypothese bovendien, die op de even ongegronde als weinig waarschijnlijke vooronderstelling rust, dat Matthias wel tot aan het jaar 80

Welke waarde hieraan te hechten zij, zie ik mij voor 't oogenblik buiten staat te beoordeelen. Het geldt hier trouwens eene vraag van weinig belang, wanneer wij slechts in 't oog houden, dat hetgeen de heer de Groot Hieronymus „zunächst" en dan „bestimmter" laat zeggen, om langs dien weg tot den opstand van Bar-Cochba als tijdsbepaling van den dood van Basilides te komen, geheel uit de lucht gegrepen is.

of 90 geleefd kon hebben, en die zelfs dan nog, dus van beide zijden in het gunstigste geval, ons verplicht aan te nemen, dat Basilides, toen hij nog nauwelijks den knapenleeftijd ontwassen was, het onderwijs van dien Apostel, hetzij dan werkelijk of alleen volgens zijn voorgeven, genoten had, — dat, zeg ik, zulk eene hypothese mij reeds op dezen grond meer dan gewaagd toeschijnt *).

En hiermede acht ik althans het belangrijkste gedeelte mijner taak volbracht te hebben. Wat door den heer de Groot, tot adstructie van zijn beweren, nog verder wordt aangevoerd, komt mij voor van weinig of geen beteekenis te zijn. Dat Justinus Martyr †), in een geschrift, dat zeker niet vóór het midden der 2de eeuw, misschien wel pas omtrent het jaar 160 §), vervaardigd werd, van de Basilidianen als eene toen reeds bestaande sekte gewaagt, is volkomen waar, doch kan, dunkt mij, niet de minste verwondering baren. Hij spreekt daarenboven in denzelfden adem ook van de Valentinianen en Marcionieten, en toch zal, meen ik, niemand het wagen, daaruit af te leiden, dat dus ook de leeftijd van de stichters dier sekten, even als die van Basilides, tegen het uitdrukkelijk getuigenis der oudste kerkelijke schrijvers, vervroegd moet worden.

Ook wat Hieronymus ergens zegt **): Apostolis adhuc in saeculo superstitibus.... Simon Magus et Menander, discipulus eius, Dei se asseruere virtutes. Tunc Basilides summum Deum

---

*) Eene beknopte wederlegging van het gevoelen van den heer de Groot, veelal op dezelfde gronden als in het bovenstaande gebezigd zijn, werd dezer dagen door Hilgenfeld gegeven, *Zeitschr. für wissenschaftl. Theol.* XI. 2. S. 220 ff.

†) *Dial. c. Tryph.* p. 208. Edit. Thirlbii.

§) Dit is het gevoelen van den heer H. D. Tjeenk Willink in zijn onlangs verschenen Academisch Proefschrift, getiteld: *Justinus Martyr in zijne verhouding tot Paulus. Bijdrage tot de kennis der geschiedenis van het oudste Christendom.* Zie ald. blz. 4. De heer Holwerda is van eene geheel andere meening, daar hij het bedoelde boek reeds in 140 of 141 geschreven laat zijn. *Godg. Bijdr.* 1868. blz. 163 v. — Voor de zaak zelve, die ons bezig houdt, is dit verschil van weinig gewicht.

**) Op eene door den heer H. de Groot aangehaalde plaats uit zijn geschrift *Contra Luciferianos.* T. IV, p. 304.

Abraxas cum trecentis sexaginta quinque Aeonibus commentatus est, — ook dat getuigenis, hoe letterlijk door ons opgevat en geloovig aangenomen, behoeft in ons oordeel geene wijziging te brengen. Er blijkt alleen uit, dat Simon de Magiër en zijn leerling Menander nog ten tijde der Apostelen geleefd hebben, en dat daarna Basilides met zijne diepzinnige theorie is opgetreden. Of zoo er nog iets anders uit blijkt, het is dit, dat Basilides, in onderscheiding van Simon en Menander, niet meer tot de apostolische eeuw behoort, wat toch bezwaarlijk beweerd had kunnen worden, indien het waar was, dat hij reeds in het jaar 65 het levenslicht zag.

Ik meen dan ook, na al het gezegde, met volkomen gerustheid te kunnen besluiten tot verwerping van hetgeen ons door den heer de Groot, in zijn jongste geschrift, als zijn gevoelen over den leeftijd van Basilides wordt voorgesteld. Daarmede vervalt tevens dat gedeelte van zijn betoog, dat op den lof der nieuwheid aanspraak heeft, en juist daarom meer in 't bijzonder aan een ernstig onderzoek verdient onderworpen te worden. Wat het overige betreft, daarin zien wij een argument te berde gebracht, dat, sedert de verschijning van Hippolytus, reeds meermalen en van verschillende zijden voor de echtheid van het 4de evangelie is aangevoerd, doch dat even dikmaals en van even verschillende zijden is bestreden geworden. Ik zal mij, in de bespreking daarvan, dus ook voor een gedeelte hebben te bepalen tot herhaling van hetgeen door mijne voorgangers reeds gezegd was, en wensch mij daarbij, om van het geduld mijner hoorders niet te veel te vergen, op de grootst mogelijke beknoptheid te bevlijtigen.

Het zijn dan, gelijk wij ons herinneren, twee plaatsen uit Hippolytus, waarin men het bewijs heeft meenen te vinden, dat Basilides het evangelie van Johannes moet gekend en gebruikt hebben. De eene, waar Joh. I: 9 door hem zal zijn aangehaald, luidt: *καὶ τοῦτο, φησὶν, ἔστι τὸ λεγόμενον ἐν τοῖς Ἐυαγγελίοις. „Ἦν τὸ φῶς τὸ ἀληθινὸν, ὃ φωτίζει πάντα ἄνθρωπον ἐρχόμενον εἰς τὸν κόσμον"* *). Op

*) *Philosoph.* VII, 22.

de andere wordt een citaat uit Joh. II: 4 aan Basilides toegeschreven met de woorden: ὅτι δὲ, φησιν, ἕκαστον ἰδίους ἔχει καιροὺς, ἱκανὸς ὁ Σωτὴρ λέγων, „Οὔπω ἥκει ἡ ὥρα μου." *) Oppervlakkig schijnt hier zeker uit te volgen, dat het 4de evangelie werkelijk reeds ten tijde van Basilides bestaan moet hebben; ja, met het oog op het streven der haeretici om hunne stellingen in zeker waas, zekeren nimbus, van kerkelijke autoriteit te hullen, zouden we ons zelfs geneigd kunnen voelen er uit af te leiden, dat het te dien tijde reeds met kerkelijk gezag moet zijn bekleed geweest. Nog meer: de eerste der twee plaatsen wordt aangehaald als voorkomende ἐν τοῖς Ἐυαγγελίοις, — een bewijs, naar 't schijnt, dat vóór dienzelfden tijd het evangelie van Johannes reeds met de drie andere tot één geheel verbonden was. Zulk een resultaat, met al de stelligste uitkomsten der nieuwere kritiek in lijnrechten strijd, verkrijgt een voor deze nog te bedenkelijker aanzien, wanneer de heer de Groot recht mocht hebben tot zijne door ons bestreden conjectuur over den leeftijd van Basilides, en het dus niet eens meer als uitgemaakt mocht kunnen beschouwd worden, dat de schriften van laatstgenoemde uit den regeeringstijd van Hadrianus en niet reeds van vroeger dagteekenen. Gelukkig intusschen voor haar, wij behoeven slechts wat scherper toe te zien, om tot de overtuiging te komen, dat zij, tegenover de gevolgtrekkingen die men uit het getuigenis van Hippolytus gemaakt heeft, haar schier voldongen pleit nog geenszins behoeft gewonnen te geven.

Is het — zoo namelijk vragen wij — wel zoo zeker, dat wij hier met citaten te doen hebben, die aan een oorspronkelijk geschrift van Basilides zelven ontleend zijn? Wel is waar, er staat beide keeren φησίν, zoodat men bij den eersten opslag allicht zou meenen, dat hierbij aan niemand anders dan Basilides gedacht kan worden. Vóórdat wij die meening echter tot besluit verheffen, mogen wij niet nalaten op een zeer gewichtig verschijnsel acht te slaan. Het is dit, dat de kerkelijke Apologeten der eerste eeuwen, bij het bestrijden van hunne kettersche

*) l. l. VII, 27.

tegenstanders, zeer weinig onderscheid plegen te maken tusschen hetgeen door den stichter eener sekte en hetgeen door de latere aanhangers zijner school gezegd of geleerd was. Ten opzichte van Valentinus en zijne school wordt dit door den heer de Groot zelven toegegeven. „Noch Hippolytus", zoo schrijft hij *), „noch Tertullianus, noch Irenaeus houden den leermeester en de tot deze school behoorende leerlingen altoos scherp uit elkander. Waar zij over hen spreken, heet het doorgaans: „Valentinus en zijne volgelingen", of „de school van Valentinus", of „de Valentinianen". De gevolgtrekking ligt dus zeer nabij, dat dit ook even goed met Basilides het geval kan geweest zijn, en dat bijv. Hippolytus, ook waar hij dit sektehoofd schijnbaar sprekende invoert, het oog zeer wel kan geslagen hebben op het een of ander gezegde, dat hij bij een lateren Basilidiaanschen schrijver had aangetroffen. De voorstelling, die wij daardoor verkrijgen, wint vrij wat aan waarschijnlijkheid en gewicht beiden, bij de opmerking, dat — zooals vooral Hilgenfeld met kracht van redenen heeft zoeken aan te toonen †) — het Basilidiaansche systeem bij Hippolytus, vergeleken met de berichten daarover bij andere hem voorafgegane kerkelijke schrijvers, als bijv. Irenaeus, Tertullianus en Clemens Alexandrinus, bij alle overeenkomst van beginsel, toch inderdaad ook kennelijke sporen van ondergane wijzigingen draagt. Vooral springt dit ons sterk in het oog, wanneer wij het in zijn eenvoudigsten vorm, gelijk het, naar het getuigenis van Eusebius §), door zijn vroegsten bestrijder Agrippa Castor gekend werd, vergelijken met de diepzinnige, op Aristotelische leest geschoeide philosophemata, die ons als de leer van Basilides door Hippolytus worden voorgedragen.

Tegen dit een en ander, echter, verheft de Heer de Groot zijne stem. Wat van Valentinus geldt, dus zegt hij, dat geldt niet van Basilides. Valentinus stond werkelijk aan het hoofd

---

*) a. a. O. S. 59.

†) *Zeitschrift für wissenschaftl. Theologie,* Vter Jahrg. 4ter Hft., in een uitvoerig opstel getiteld: *Der Gnosticismus und die Philosophumena mit besonderer Rücksicht auf die neuesten Bearbeitungen von* W. Möller *und* R. A. Lipsius.

§) *Hist. eccl.* IV, 7.

eener school; hij had opvolgers, die, als zelfstandige mannen in zijne voetstappen traden, en dit doende het van hem ontvangen systeem ontwikkelden en wijzigden. Doch met Basilides is het gansch anders gelegen. Hier hebben wij niet een leermeester en zijn systeem zelfstandig wijzigende leerlingen, maar slechts een leermeester, wiens systeem, ja, wel overgenomen en nagesproken, doch niet verder ontwikkeld werd. Staat Valentinus aan de spits en te midden van talrijke zelfdenkende volgelingen, Basilides staat daarentegen slechts aan de spits van eenige weinigen (〃Einzelner"), die zijne stellingen napraten, zonder ze te wijzigen. De eenige onder zijne navolgers, dien wij kennen, is Isidorus, en deze is 〃zijn echte zoon en leerling" *).

Zouden wij de overtuigende kracht van eene dergelijke redeneering wel bijzonder hoog hebben aan te slaan? Ik voor mij meen dit ten zeerste te moeten betwijfelen. Al viel daartegen ook verder niets in te brengen, wij zouden toch gewis voor de inderdaad ongegronde gevolgtrekking terugdeinzen, dat de latere Basilidianen in het napraten van hun leermeester slaafs genoeg te werk gingen, om bij gelegenheid niet een paar vrij onschuldige teksten tot toelichting van diens systeem in hunne werken op te nemen. Maar bovendien, is zij wel waar? Is zij gegrond? In antwoord op die vraag zij in de eerste plaats opgemerkt, dat de heer de Groot zich ook ditmaal van een wapen bedient, 't welk niet zonder reden tegen hem gekeerd kan worden. Indien het toch moet worden toegegeven, wat wij voor ons gaarne doen, dat de volgelingen van Valentinus, Ptolemaeus, Heracleon en anderen, zich door groote zelfstandigheid in de bewerking en voordracht van het systeem huns leermeesters onderscheiden. dan moet het ons te billijker bevreemden, dat de kerkelijke apologeten het hier bestaande verschil tusschen leermeester en leerlingen zoo vaak uit het oog verliezen, en eenvoudig op rekening van Valentinus plaatsen, wat door één uit zijne school is geleerd geworden. Of liever, dit bevreemdt ons niet, maar wij leiden er uit af, dat het ons dus ook te minder verwonderen kan, indien men wegens de zoo gering geschatte zelfstandig-

---

*) a. a. O. S. 60.

heid der volgelingen van Basilides, dezen laatste aansprakelijk heeft gesteld voor al hetgeen later uit de pen van een der zijnen is voortgevloeid. Doch wij hebben, met het oog op de door ons gestelde vraag, nog een ander en grooter bezwaar. Het valt toch, meen ik, niet te ontkennen, dat de voorstelling, ons van de verhouding tusschen Basilides en zijne volgelingen gegeven, aan zeer sterke overdrijving lijdt. Is er misschien iets voor te zeggen, dat de invloed van Basilides niet zoo duurzaam heeft nagewerkt als die van Valentinus, en dat in vervolg van tijd een kleiner getal uitstekende geesten zijn arbeid heeft voortgezet, dit staat in elk geval vast, dat hij wel degelijk eene *school* heeft nagelaten, terwijl het toch nauwelijks denkbaar is, veel minder historisch bewezen kan worden, dat allen die daaruit zijn voortgekomen niets dan napraters zouden geweest zijn, van wier geschriften niemand eenige kennis behoefde te nemen. Trouwens, wij kunnen ons hier op eene omstandigheid beroepen, die alleen reeds voldoende moet zijn, om ons de hier gegeven voorstelling te doen verwerpen, welk een waarlijk zonderling gebruik de heer de Groot daarvan ook maken moge, om haar in zijn voordeel te doen spreken. Waar Hippolytus er toe overgaat het Basilidiaansche stelsel te ontvouwen en te bestrijden, daar noemt hij, aan het hoofd zelf van zijn betoog, en tot tweemaal toe, niet alleen Basilides, maar met dezen ook zijn zoon Isidorus. Van beiden beweert hij gelijkelijk, dat zij, onder het bedriegelijk voorgewende gezag van Matthias, hunne leeringen hadden zoeken te verspreiden. Niets natuurlijker voorwaar, dan hieruit af te leiden, dat hij dus ook geschriften van den een zoowel als den ander gekend moet hebben, en zich, bij de behandeling van het Basilidiaansche systeem, de wederlegging van beiden tot taak had gesteld. Nu zegt, wel is waar, de heer de Groot, dat deze Isidorus de eenige is onder de opvolgers van Basilides, dien wij kennen, en ik voor mij acht mij niet geroepen hem op dit punt tegen te spreken. Wanneer dit echter moet beteekenen, dat wij dus ten aanzien der overigen eenvoudig tot de orde van den dag kunnen overgaan, en doen alsof zij nooit bestaan hadden, dan gaat dit ongetwijfeld reeds veel te ver. En wanneer hij, blijkbaar met het doel om ook Isidorus zelven buiten rekening te kunnen laten, er onmiddellijk op laat volgen: „und dieser

ist „sein ächter Sohn und Jünger"'' *). — dan acht ik mij zelfs gedrongen, tegen zulk een bewijstrant ernstig protest aan te teekenen. Het is inderdaad, gelijk wij het noemden, een hoogst zonderling gebruik, dat wij hier van de woorden van Hippolytus gemaakt zien. Omdat hij Isidorus *een echten zoon en leerling* van Basilides noemt, daarom kan die Isidorus het systeem zijns vaders slechts hebben overgenomen, zonder het in 't allerminst te wijzigen of te ontwikkelen! Is dat dan het ideaal, dat wij ons van een παῖς γνήσιος καὶ μαθητής te vormen hebben? . . . In ieder geval heeft Hippolytus er blijkbaar niet zoo over gedacht, en aan de door hem gebezigde uitdrukking ook niet zulk een zin willen gegeven zien. Was Isidorus ook al, als een echte leerling, van dezelfde grondstellingen als Basilides uitgegaan, hij achtte den zoon toch ten volle waardig om uitdrukkelijk naast zijn vader genoemd te worden, en al vatte hij beider geschriften ook in ééne wederlegging zamen, zoodat hij geacht kan worden met het veel gebruikte doch vrij onbestemde φησί †) nu eens den een, dan weder den ander sprekend te laten optreden, zijn betoog bleef daarom toch, althans hoofdzakelijk, tegen beiden evenzeer gericht. Dit kon en mocht te eer het geval zijn, juist omdat het Basilidiaansch systeem een zoo gesloten geheel vormde, dat het wel ontwikkeld, op ondergeschikte punten zelfs meer of min aanmerkelijk gewijzigd kon worden, doch zonder zijn oorspronkelijk karakter daarom ooit geheel te verloochenen. Het was met de verhouding van Basilides tot zijne echte leerlingen, eenigermate als met die van Hegel tot de Hegelianen. Dezelfde onveranderlijke grondstellingen, bij groote verscheidenheid van toepassing, waardoor het stelsel niet heeft uitgewerkt, vóórdat het naar alle zijden en in alle richtingen is beproefd geworden. Daaruit vloeit dan echter tevens voort, dat men, om het systeem van den leermeester te beoordeelen, te gelijk op den arbeid zijner leerlingen het oog heeft te vestigen. Zoo deed ook Hippolytus. En al gewaagt hij dan ook van de latere Basilidianen slechts onder den algemee-

---

*) a. a. O. S. 60.

†) Vgl. Scholten, t. a. pl. blz. 71 v.

nen naam van πᾶς ὁ τούτων χορὸς, hij maakt althans eene veelbeteekenende uitzondering ten aanzien van Isidorus. Hoe waarschijnlijk wij 't dus te achten hebben, dat hij ook andere, nog latere Basilidiaansche boeken gekend en gebruikt heeft, dit mogen wij als boven allen twijfel verheven beschouwen, dat althans de geschriften van Isidorus, met die van Basilides, voor hem hebben gelegen, toen hij zich tot de bestrijding van het systeem des laatstgenoemden aangordde.

Het zal bij deze gelegenheid wel niet noodig zijn opzettelijk aan te toonen, dat er zulke geschriften van Isidorus zouden moeten bestaan hebben, al ware daarvan ook, evenmin als van zoovele andere die voor ons verloren gegaan zijn, eenige konde tot ons gekomen, daar het toch alleen langs dezen weg heeft kunnen zijn, dat Hippolytus hem als een echten leerling van Basilides heeft leeren kennen. Trouwens, wij weten niet alleen met volkomen zekerheid, dat Isidorus onderscheiden werken heeft nagelaten, maar kennen daarvan zelfs de titels, ja zijn zelfs in het bezit van eenige uittreksels, bij andere schrijvers daaruit bewaard gebleven *). Zonder ons intusschen verder hieraan te laten gelegen zijn, willen wij ten slotte alleen nog de aandacht vestigen op het allerbelangrijkst resultaat, waartoe wij door het gezegde als van zelf worden geleid.

Zóóveel staat dan vast, dat Isidorus, onder meer anderen den arbeid zijns vaders heeft voortgezet †). De bloeitijd van Basilides viel, naar de eenstemmige berichten der kerkelijke schrijvers, onder de regeering van Hadrianus; zijn dood omstreeks het jaar 140. Nemen wij voorts aan, wat zeker niet tegen de waarschijnlijkheid indruist, dat Isidorus tusschen de

*) Clemens Alexandrinus haalt Strom. VI, 6, onderscheiden gezegden aan uit zijn exegetisch geschrift: τοῦ προφήτου Παρχὼρ ἐξηγητικά (waaruit — wat inderdaad niet onbelangrijk is — duidelijk blijkt, dat Isidorus zeer onder den invloed stond der grieksche wijsbegeerte, bijzonder van Aristoteles); Strom. II: 20, eene plaats uit zijn werk: περὶ προσφυοῦς ψυχῆς; ibid. III: 1, eene uit 's mans Ἠθικά. Van dit laatste worden ook bij Epiphanius fragmenten aangetroffen.

†) Daarvoor pleit bijv. ook nog wat Theodoretus Haeretic. fab. I, 4 schrijft: Ἰσίδωρος, ὁ τοῦ Βασιλείδου υἱὸς, μετά τινος ἐπιθήκης τὴν τοῦ πατρὸς μυθολογίαν ἐκράτυνε.

30 en 40 jaren telde toen zijn vader stierf, dan kan hij nog zeer gemakkelijk tot het jaar 160 of 170 in leven en werkzaam gebleven zijn. Leerde hij in dien tusschentijd het 4de evangelie kennen, — een geschrift, zoo nauw met de gnosis verwant, en waarin de begrippen, door hem en anderen gehuldigd, zoo menig punt van aansluiting vonden, — dan was ook niets natuurlijker, dan dat hij in zijne eigene geschriften daarop acht sloeg, er hier en daar zelfs het een en ander uit aanhaalde, waardoor zijne haeretische gevoelens in de oogen der kerk gerechtvaardigd konden schijnen. Gesteld nu al, dat niet nog latere Basilidiaansche schrijvers aan Hippolytus de stof voor zijne polemiek geleverd hebben, wij kunnen ons toch in elk geval beroepen op het historisch volkomen gewaarborgde feit, dat hij, naast de werken van Basilides, ook die van Isidorus gekend, gebruikt en tegelijk met die des eerstgenoemden bestreden heeft, terwijl tusschen de erkenning hiervan en de stelling, dat dan ook de citaten uit Johannes hoogstwaarschijnlijk uit een geschrift van dezen Isidorus in zijn apologetisch vertoog zijn overgenomen, slechts eene enkele schrede ligt.

BEDENKINGEN

OP DE

PALAEOGRAPHISCHE KRITIEK

IN DE

BERLIJNSCHE AKADEMIE VAN WETENSCHAPPEN UITGEBRACHT

TEGEN DE ECHTHEID DER

ROMEINSCHE OPSCHRIFTEN VAN NENNIG *).

DOOR

L. J. F. JANSSEN,

(Voorgelezen in de Zitting van den 10den Febr. 1868).

In de zitting der Berlijnsche Akademie van Wetenschappen (Hist. Philos. Classe) van den 31sten Jan. 1867 heeft de heer Mommsen (Th.) een advies uitgebracht, opgesteld door den heer Hübner, getiteld: *Over den vorm van het schrift der onechte opschriften te Nennig*, welk advies gegrond was op een autop-

*) Tot inleiding gaf de spreker een kort overzicht over de Romeinsche ontdekkingen te Nennig, bepaaldelijk over de opschriften; de inhoud van deze werd herinnerd, met overlegging van eenige afbeeldingen, alsmede van de verschillende verhandelingen en brochures, die over hunne echtheid en onechtheid zijn in het licht gegeven. Er werd aangestipt, dat de eehtheid met groote stelligheid was weêrsproken, vooral door de heeren Mommsen te Berlijn en Brambach te Freiburg, terwijl deze op hunne beurt bestreden waren, vooral door de Triersche geleerden Leonhardy en Hasenmüller, die de echtheid hadden trachten te handhaven. Het proces was nog niet ten einde, maar scheen het toch te naderen. De bedenkingen tegen de echtheid aangevoerd, uit den ongewonen epigraphischen stijl en de geschiedenis van Trajanus, waren nog wel niet weêrlegd, maar toch in dier voege toegelicht en door de ontdekkingsberichten verzwakt, dat men eindelijk noodig gevonden had (waarmede naar sprekers meening had behooren begonnen te worden) het palaeographisch karakter der opschriften door ervarene epigraphen te laten toetsen. Daartoe waren in den winter van 't jaar 1866 de Nennigsche steenen door de Pruissische regeering te Berlijn opgeëischt en aldaar aan de Akademie van Wetenschappen tot onderzoek overgegeven. De resultaten van dat on-

BS2615.4 H32
Basilides als getuige voor de enchtheid
Princeton Theological Seminary–Speer Library
1 1012 00061 6906